

Daniel Ciurel

Eminescu orator - Strategii retorice în publicistică

Copyright@ Daniel Ciurel

Copyright@ TRITONIC pentru ediția prezentă

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CIUREL DANIEL

Eminescu orator - Strategii retorice în publicistică / Daniel Ciurel,

Editura Tritonic, București, 2019

ISBN: 978-606-749-432-7

Editor: Bogdan Hrib

Coperta: Alexandra Bardan

Tiparul realizat în România

Orice reproducere, totală sau parțială a acestei lucrări, fără acordul scris al editorului, este strict interzisă și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

DANIEL CIUREL

EMINESCU ORATOR STRATEGII RETORICE ÎN PUBLICISTICĂ

București, 2019

CUPRINS

Argument	9
Capitolul I: Criticismul retoric	18
Capitolul II: Contextul critic	32
1. Preliminarii	32
2. Publicistica eminesciană în critica românească	35
2.1. Etapele jurnalismului eminescian	38
2.2. Exegeza concepției doctrinare a lui Eminescu	44
2.3. Etapele receptării publicisticii eminesciene	51
3. Coordonate ale presei românești în epocă	62
3.1. Ziariști predecesori și contemporani ai lui Eminescu	63
3.2. Specii publicistice utilizate în epocă	72
3.3. Jurnaliști-scriitori care au practicat gazetăria	75
4. Formația retorică a lui Eminescu	76
Capitolul III: Strategii retorice ale ethos-ului	83
Capitolul IV: Strategii retorice ale logos-ului	124
Capitolul V: Strategii retorice ale pathos-ului	155
Capitolul VI: Criticismul retoric al articolelor de doctrină	187
Capitolul VII: Strategii retorice satirice, polemice și pamfletare	242
1. Preliminarii	242
2. Strategii satirice	247
2.1. Strategii ironice	257
2.2. Strategii parodice	265
3. Strategii polemice	270
4. Strategii pamfletare	284
Concluzii	291
Bibliografie	303

CAPITOLUL II. CONTEXTUL CRITIC

1. PRELIMINARII

Publicistica eminesciană, impresionantă ca amploare și ca diversitate, a intrat în circuitul critic mult mai târziu decât poezia, din cauza întârzierii cu care a fost publicată gazetăria lui și a faptului că, în multe dintre edițiile apărute până la mijlocul secolului al XX-lea, articolele poetului au fost publicate fragmentar, cu titluri necorespunzătoare și derutante, atribuite de editori. Dacă poezia lui Eminescu beneficia, încă din 1872, de aprecierea lui Maiorescu, publicistica a fost considerată prea puțin reprezentativă și valoroasă în momentul apariției, ba chiar a fost minimalizată și repudiată. Un obstacol exegetic inerent constă în faptul că, dacă poezia vizează eternitatea sau, cel puțin, durata lungă, articolul de ziar, situat, perisabil și conjunctural, este condamnat la efemeritate.

Receptarea publicisticii eminesciene a fost tulburată și de diversele speculații și exagerări făcute pe seama ei. Falsa idolatrie, denunțată de

Călinescu, prin care poetul devenea „începutul și sfârșitul”, „cripta tuturor înțelepciunilor omenești” nu a contribuit la o exegeză profesionistă și a antrenat diverse derapaje interpretative. Criticul comenta: „Cel mai inocent cuvânt al paginilor lui e umflat de simboluri ca o rodie coaptă”³³.

Și mai gravă a fost, însă, selectarea tendențioasă a ideilor din articolele lui Eminescu, menită să confere aură și forță unor ideologii de diverse facturi, ceea ce a determinat critica să ocolească publicistica eminesciană.³⁴

Descurajante pentru eforturile exegetice au fost și acuzele de reacționarism, de xenofobie și de antisemitism, lansate de critici de prestigiu, de la Gherea la Ibrăileanu și la E. Lovinescu, blocând înțelegerea relațiilor dintre programul politic și idealul uman al lui Eminescu și, totodată, a dinamicii și a semnificațiilor atitudinilor sale.³⁵

Publicistica sa a fost discutată prin prisma diverselor teorii, și nu prin cea a valorii sale intrinseci.³⁶ Unii au exaltat-o, punând-o chiar mai presus de poezie, supralicând caracterul ei politic (după A. C. Popovici: „oricât l-am admira pe Eminescu ca poet, și mai multă admirație merită ca gânditor politic”). Alții, presupunând că un scriitor nu se poate manifesta plenar în mai multe domenii, au emis opinia sumară

33 G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2003, pp. 356

34 Al. Oprea, *În căutarea lui Eminescu – gazetarul*, București, Editura Minerva, 1983, pp. 11

35 *Ibidem*, pp. 13

36 *Ibidem*, pp. 13

că, în esență, Eminescu rămâne un poet, celelalte activități ale sale rămânând secundare, fără interes, anexe ale poeziei (G. Panu: „De aceea Eminescu a fost numai poet, iar ca gânditor numai visător”).

Dilema academică privind dimensiunea valorică a poetului și a gazetarului a fost definitiv tranșată de Șerban Cioculescu, prin ipoteza unor „vocații paralele”.³⁷ „A nesocoti, dintr-un dispreț principial, această producție majoră a spiritului românesc care este activitatea sa ziaristică înseamnă a trece cu vederea unul din modurile prin care ni se relevă geniul eminescian”.³⁸

Cercetarea gazetăriei eminesciene a mai fost blocată și de comandamentele ideologice comuniste, ostile față de conținutul publicisticii lui. „Plebea de sus” se putea regăsi cu ușurință în multe dintre descrierile pamfletarului.

Publicarea integrală a publicisticii începe în 1980 și se finalizează în 1989, când se publică ultimul volum de publicistică (X) din seria Opere (volumele Opere IX-XIII), inițiată de Perpessicius și dusă la bun sfârșit de D. Vatamaniuc, sub auspiciile Academiei Române și ale Muzeului Literaturii Române.

Cea mai completă ediție anterioară datează din 1941, ediție apărută sub îngrijirea lui I. Crețu, cu titlul *Opera Politică*, în două volume însumând peste 1.300 de pagini. Meritul redescoperii publicisticii eminesciene, la începutul secolului al XX-lea, revine cercului de la *Sămănătorul*, mai ales lui I. Scurtu.³⁹

37 Șerban Cioculescu, *Eminesciana*, București, Editura Minerva, pp. 120

38 *Ibidem*, pp. 121

39 Al. Oprea, *opp. cit.*, pp. 105-106

Prin urmare, dacă, în privința poeziei, critica a avut la dispoziție nenumăratele ediții publicate, precum și manuscrisele, exegeza publicisticii, deși nu a așteptat apariția integrală a gazetăriei lui Eminescu, a fost fatalmente limitată.

2. PUBLICISTICA EMINESCIANĂ ÎN CRITICA ROMÂNEASCĂ

Reprezentant al generației post-pășoptiste, Eminescu inaugurează în presa vremii critica socială radicală și devine unul dintr fondatorii doctrinei naționale, într-un veac prin excelență al națiunilor. Desigur, existau antecedente, dacă ar fi să ne referim numai la I. H. Rădulescu și B. Pp. Hasdeu. Dar, prin formidabila sinteză pe care o întreprinde, Eminescu realizează, printre primii, un corpus coerent de principii naționale. Mai trebuie remarcat și faptul că publicistica lui apare în timpul mării guvernări liberale (1876-1888), fiind totalmente o gazetărie de opoziție. Spațiul public din Principate, în plină constituire, presupunea emergența unei pluralități de voci ale discursului public, spațiu în care chestiunile litigioase nu erau nici puține, nici minore. De fapt, gazetăria eminesciană este rezultatul coliziunii dintre două lumi, una care apune și alta care se naște, respectiv dintre două culturi, una a consensului și alta a conflictului. Opțiunea eminesciană pentru Partidul Conservator nu este conjuncturală, ci profund concordantă ideologic cu romantismul,

conservatorismul și cu anti-liberalismul său funciar. „Eminescu era junimist și conservator, prin structură, prin cultură, prin cercul literar căruia îi aparținea și prin ura împotriva liberalilor, care îl lăsaseră pe drumuri”⁴⁰ Eminescu aparține, fără nicio satisfacție, e drept, proletariatului intelectual⁴¹ care apare în urma modernizării societale forțate a României. Această modernizare induce o mobilitate socială aberantă, marcată de o bulversare a ierarhiilor valorice. În lipsa unor principii și criterii coerente și funcționale de ascensiune socială și profesională, bazate pe merit și pe competență, mecanismele de promovare țin de afilierile și de clientelismele politice. Eminescu denunță ferm acest fenomen, care duce aproape automat la perpetuarea imposturii și a improvizației la toate nivelurile vieții sociale.

O altă pricină a criticismului eminescian este „moldovenismul” lui,⁴² dezvoltat și din rațiuni polemice, caracterizat prin cuminenție, suspiciune și chiar ostilitate față de transformările bruște, o anumită obediență față de autoritate, pe când momentul de consacrare în domeniul gazetăriei are loc în Muntenia, unde tipul uman era mai înclinat spre revoluționarism, spre schimbări precipitate, mai balcanic.

40 G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, București, Editura Teșu, 1998, pp. 354

41 Opera eminesciană, poetică și publicistică deopotrivă, arată Z. Ornea, în lucrarea *Junimea și junimismul*, vol. II, București, Editura Minerva, 1998, pp. 199, nu putea să apară decât într-o societate modernă, cu instituții moderne. La rândul lui, Ioan Stanomir (*Reacțiune și conservatorism*, București, Editura Nemira, 2000, pp. 30) amintește că jurnalistul politic Eminescu aparținea cercului terțiar, al executanților, din cadrul Junimii și al Partidului Conservator.

42 Ioan Stanomir, *opp. cit.*, pp. 45

Publicistica eminesciană a suscitat interesul a numeroși exegeți, chiar dacă într-o măsură mai redusă în comparație cu poezia, dar majoritatea acestor intervenții au luat în considerare o mică parte a jurnalismului său. Nu puține au fost tentativele de demolare, din prejudecată sau din animozitate, după cum excesele în sensul opus s-au manifestat cu un zel identic. Gazetarului Eminescu i-au fost atribuite diverse caracterizări, mai mult sau mai puțin inspirate, care, într-o înșiruire fără pretenții de exhaustivitate, constituie o listă, totuși, abundentă: *laudator temporis acti*, spirit enciclopedic, demiurgic reacționar, paseist, tradiționalist, junimist, conservator, antiliberal, antimodern, autohtonist, naționalist, xenofob, antisemit, adept al autoritarismului patriarhal și paternalist, pozitivist, organicist, determinist. Cercetătorii gazetăriei, căutând să descopere constantele scriiturii, au apelat la diverse instrumente interpretative: examinarea climatului cultural și politic al apariției articolelor eminesciene, analiza etapelor jurnalismului, explorarea influențelor intelectuale, analiza filosofică, determinarea impactului publicisticii sale în epocă și, ulterior, mitanaliza, semiotica, studierea raportului dintre publicistică și opera literară, momentele biografice semnificative. Vom semna fiecare exegeză importantă, arătând în ce constă noutatea abordării, precum și specificitatea intervențiilor critice în aspectul diacronic al acestora.

2.1. ETAPELE JURNALISMULUI EMINESCIAN

În privința fazelor parcurse de ziaristul Eminescu, cercetătorii se opresc, de regulă, la trei.

G. Ibrăileanu realizează, următoarea periodizare:⁴³ în prima fază, Eminescu, deși fenomenalist, concepe societatea ca pe un organism, viziune comună socialiștilor și reacționarilor. Poziția sa este independentă față de partidele politice și față de Junimea, juvenilă și idealistă, chiar revoluționaristă; secvența secundă începe cu stabilirea la Iași, intrarea sa în Junimea și conferința *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în care nu mai face nicio concesie revoluționarismului, dezvoltând teoria domniei absolute (de fapt, a autoritarismului patriarhal, n.n.). Tot acum independența sa față de partide ia sfârșit, prin apropierea sa de conservatori și ridicarea împotriva liberalilor „franzuși”. Începe să elaboreze teoria păturii grecești superpuse din Muntenia, vinovate, în viziunea sa, de toate relele țării, mai cu seamă distrugerea claselor pozitive; ultima fază a jurnalismului este marcată de intrarea sa în partidul conservator și definitivarea teoriei păturii superpuse. Eminescu devine gazetar de partid, deci nu se mai poate exprima necenzurat. Totuși, în ciuda eventualelor obstrucții, jurnalistul nu înțelege să facă nicio concesie, adică rămâne fidel principiilor sale, dovadă că ziaristica lui este manifestarea unei autentice vocații și nicidecum rezultatul unei simple

43 Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, București, Editura Minerva, 1984, pp. 124-128

circumstanțe. Reacția sa anticonstituționalistă se atenuează, fără a dispărea cu totul. O altă caracteristică a celei de-a treia faze este pasiunea cu care-i critică pe liberali. Din nou, trebuie remarcat faptul că Eminescu, în ciuda exceselor de limbaj, de altfel frecvente în limbajul gazetăresc și pamfletar al vremii, rămâne fidel opțiunilor sale doctrinare, pe care le duce până la ultimele consecințe în cadrul criticii sociale extreme pe care o întemeiază și o profesează. Acest criticism extrem comportă o dimensiune politică, și aici Eminescu este junimist, dar și una socială, prin care el vine în sprijinul intereselor claselor pozitive, adică ale țăranilor, răzeșilor și meseriașilor, interese lezate de modernizarea liberală. Criticismul eminescian, mai remarcă Ibrăileanu, se manifestă și prin moldovenitatea acestuia.

O altă exegeză care identifică trei momente distincte ale jurnalismului eminescian îi aparține lui D. Vatamaniuc.⁴⁴ Acesta precizează că periodizarea tripartită este operantă numai în jurnalistică și irelevantă în considerarea poeziei. „Eminescu intră în gazetărie cu o concepție definitiv formată și nu avem documente nici texte ale sale să propunem și aici ani de ucenicie ori de maturizare”.⁴⁵ Criticul ia în considerare schimbările în statutul personal și profesional ale scriitorului, pe baza cărora se poate determina orientarea, caracterul și dimensiunea activității publicistice a lui Eminescu. După exegetul

44 D. Vatamaniuc avansează tripla etapizare a publicisticii eminesciene, în prefața florilegiului *Icoane vechi și icoane nouă*, București, Editura Floare Albastră, 1996, pp. 27-33

45 *Ibidem*, pp. 27

amintit, există în ziaristica lui Eminescu o primă etapă, situată în intervalul dintre ianuarie 1870 și mai 1876. Eminescu debutează ca publicist în timpul studiilor de la Viena, când publică în ziarul „Albina” din Pesta, condus de Vincențiu Babeș, articolul *O scriere critică*. Tot în ianuarie 1870, el publică, în „Familia” lui Iosif Vulcan, *Repertoriul nostru teatral*. În perioada aprilie-mai 1870 publică în ziarul lui Alexandru Roman, „Federațiunea”, din Pesta, trei articole politice: *Să facem un congres*, *În unire e tăria* și *Echilibrul*, în care se opune dualismului austro-ungar. Articolul de sinteză al primei perioade a publicisticii sale poartă titlul *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, publicat în „Convorbiri literare”, la 1 august 1876. Aici, Eminescu ia apărarea instituțiilor românilor într-un imperiu ostil culturii naționale. Autorul publică adevărate manifeste politice, prin care cheamă energic la acțiune.

A doua fază a publicisticii survine în mai 1876, când Eminescu devine gazetar profesionist la „Curierul de Iași”, unde rămâne până în octombrie 1877. Ajuns aici, după ce fusese destituit din postul de revizor școlar, el vrea să dea publicației subintitulate „Foaia publicațiunilor oficiale din resortul Curții Apelative din Iași” și denumite ironic de ziarist „foaia vitelor de pripas”, un caracter variat și atractiv. Publicația apărea de trei ori pe săptămână, în patru pagini, dintre care una destinată părții neoficiale, redactată de Eminescu. În această perioadă, gazetarul urmărește soarta războiului sârbo-muntenegrean împotriva stăpânirii otomane,

manifestând o simpatie deschisă pentru acțiunile muntenegrenilor. Prezentarea luptelor din Balcani în desfășurarea lor și a energicei activități diplomatice care însoțea evenimentele se constituie într-un jurnal cu caracter de unicat în presa românească din perioada 1876-1877. Un loc aparte în publicația ieșeană îl ocupă luptele armatei române în Balcani și proclamarea independenței statului român. Merită consemnate și evocările istorice pe care Eminescu le realizează, precum și reflectarea vieții culturale, mai cu seamă prin cronicile dramatice pe care le scrie, dar și prin publicarea de foiletoane literare, inclusiv sub semnătura sa. Ultimele articole la „Curierul de Iași”, trei la număr, apar în 30 octombrie 1877. Faza a treia, a consacrării sale definitive ca jurnalist, coincide cu venirea sa la ziarul conservator „Timpul”, pe o perioadă care se întinde din octombrie 1877 până în iunie 1883, momentul prăbușirii intelectuale. Activitatea de la „Timpul” îi permite să-și desfășoare, pe larg, doctrina sa socială, economică și națională. Primul ciclu de articole, intitulat *Icoane vechi și icoane nouă*, dezvăluie un doctrinar cu solide cunoștințe în variate domenii ale științelor sociale, precum și un editorialist și comentator de excepție. Cu această ocazie, el expune principalele teze privind natura statului precum și primatul muncii în progresul societății. Acum el face gazetărie cotidiană, îndeplinind, succesiv, funcția de redactor, redactor-șef și redactor principal pentru partea politică. Din cauza faptului că articolele sale apar fără semnătură, conform uzanțelor epocii, sau sunt publicate sub pseudonim, există dificultăți de